

ISAJON SULTONNING “MA’SUMA” ROMANIDA KOMPOZITSION VOSITALARI VA TAHLILI

Mardiyeva Xurshida Bahromjon qizi,

Guliston davlat universiteti

O‘zbek filologiyasi yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolaning bosh mavzusi o‘zbek adabiyotining yorqin namoyondalaridan biri bo‘lgan Isajon Sultonning o‘zbek nasri rivojiga munosib hissa qo‘shgan “Ma’suma” badiiy asarining kompozitsion tuzilishi hamda syujetining o‘ziga xosligi, tasvir vositalari hisoblanadi. Maqolada badiiy asar kompozitsiyasi, kompozitsion (arxitektonik) vositalar – sarlavha, peyzaj, interyer, lirik kirish, chekinish, xotima, muallif nutqi, personajlar nutqi keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: arxitektonika, kompozitsion vositalar, syujet, lirik kirish, chekinish, xotima, sarlavha, interyer, peyzaj, muallif nutqi, hikoyachi nutqi.

Annotation

The main topic of this article is the compositional structure and originality of the plot of the artistic work “Ma’suma” by Isajon Sultan, one of the bright representatives of Uzbek literature, which made a significant contribution to the development of Uzbek prose. The composition of an artistic work, compositional (architectural) tools – title, landscape, interior, lyrical introduction, retreat, conclusions are mentioned in the article.

Key words: architecture, compositional tools, plot, lyric introduction, retreat, conclusion, title, interior, landscape, exposition, author’s speech, characters’ speech.

Isajon Sulton tili o‘ziga xos – u poetik, falsafiy va teran. Muallif tasvirlari obrazli, ruhiyat tahlillari chuqur va ta’sirchan. Uning yaqin yillarda yaratilgan “Ma’suma” romani ham real shaxslarga, mavjud ijtimoiy hayot tasviriga asoslanib, yaratilgan. Asar kompozitsiyasida badiiy niyat asosiga ko‘ra kompozitsuiya hamda syujet unsurlari asar to‘qimasida joylashgan. Chunonchi, “Ma’suma” romanida quyidagi bir qancha kompozitsion (arxitektonik) vositalarni uchratishimiz mumkin: Asar sarlavhasi – ba’zida badiiy asarning mazmun-mohiyati bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. “Ma’suma” – asar nomi asarning bosh qahramoni Ma’suma Qoriyevaning ismidan olingan. Roman qahramonining hayoti bilan birga o‘tgan asrning boshi, ayovsiz qatag‘on siyosati yillari qalamga olinadi.

Lirik kirish: “Mavjud jannatlarning eng go‘zalida, Eng go‘zal malika atirlar sochdi. Ko‘klarning eng nozli, o‘ynoq parisi Atir qutisining og‘zini ochdi”... Lirik kirish yozuvchi maqsadi asosida personajlarning ruhiy kayfiyatini, kechinmalarini lirik usullar yordamida ko‘rsatib ergan. Asar mazmuni yangicha kasb etgan, qahramonlar hissiy yo‘l yordamida ta’rif-tavsif etilgan. Asar ekspozitsiyasidan o‘rin olgan ushbu satrlar ko‘klam tarovatini

yanada ochib berish, bahorgi ruhiyatdagi yengillik, soflik kabi bir qancha vazifalarni bajargan. Shu bilan birga ayni paytda muallifning qahramonlarga bo'lgan ijobiy munosabati ham singdirib yuborilgan.

Lirik chekinish: “O‘ynoq qizcha, erkin-erkin o‘ynab ol, Erta-indin erking qo‘ldan ketadir. Erkanib, bir-ikki kun quvnab qol Erka ko‘ngling hasratlarga botadir..”. Istiora – erkli qizcha orqali juda ham chiroyli manzara ochib berilgan. Asarning o‘sha o‘rinlaridagi ta’sirchanlikni oshirish, estetik zavq berish maqsadida keltirilgan satrlar asar mazmunini chuqurlashtirishga xizmat qilgan.

Peyzaj: “Qizg‘aldoqlar madrasalar tomida, shag‘al to‘kilgan yerlar, ko‘cha-ko‘ylar chetida ungan. Bu yerda yana, salomalik o‘tlari va ajriq ham bor. Eski Jo‘vadan chapga yurilsa, past-baland ko‘chalari qing‘ir-qiyshiq uzayib ketgan eski mahalla keladi, arava zo‘rg‘a siqqulik ko‘cha tomonga bolaxonalar chiqib qolgan. Tomlar bir-biriga tutash, to mahalla adog‘igacha tomma-tom borsa bo‘ladi”. Peyzaj asar muhitiga olib kirishda muhim kompozitsion vosita hisoblangan. Tasvir orqali muallif o‘zining tabiatga, atrof-muhitga bo‘lgan hissiy ifodalarini ko‘rsata olgan. Tabiat manzarasini chizish orqali bahor kayfiyati, asar voqeligiga to‘g‘ri kirib bormasdan o‘quvchini asar muhitiga moslashtirishdagi ekspozitsiyasi berib o‘tilgan. Yozuvchi aynan bahor faslining tasviri orqali ekspozitsiyaga kirib borar ekan, Ma‘sumaning ham estetik holatini, tarvotini hissiyotlarini birgina shu tasvir yordamida ko‘rsatgan.

Interyer: “Hovli keng, katta daraxtlarga to‘la. Yong‘oq, shotut, olcha – hammasidan bor. Hovlining ikki tomoni sinchli bo‘g‘ot imoratlar, ulardan birinchisi eshik va derazalariga naqsh o‘yilgan mehmonxona, so‘ng oshxona, oshliq va anjomxona. Hovli sahniga g‘isht terilgan. Bir tomonida kichikkina ariq ochib o‘tgan, ariq labida yalpiz, rayhonlar ungan. Ichkariga kirib, xonani ko‘zdan kechirdi: torgina, bir stol-stul, bir yotoq qo‘yilgan oddiygina bo‘lma. Burchakda “burjuyka” pechka, ichida cho‘g‘ lang‘illab turibdi, pechka yonidagi paqirga ko‘mir to‘ldirilib qo‘yilibdi “.

Obrazlari harakatlanadigan joy-maydon ham muhim g‘oyaviy ahamiyatga molik hisoblanadi. Bu yerda interyer asarning mohiyatini konkretlashtirishga, kengaytirishga, obrazlarni hayotiy tasvirlashga bevosita yordam berganini keltirishimiz mumkin. Tasvirdan yaqqol ma’lumki, hovli egasi o‘ziga yetarlicha to‘q, boy-badavlat, nozik didli kishi. Hovlining kengligi, g‘isht yotqizilganligi, imoratlarning naqshlar bilan zarilganligi buning yaqqol namunasi hisoblanadi. Xonadonda XX asr boshlarida kamyob, taqchil hisoblangan “burjuyka” pechkasining mavjudligi, ko‘mir ham yonida ekanligi personajni boy, o‘ziga ancha to‘q ekanligiga urg‘u berish uchun ham ishlatilgan.

Yozuvchi asar davomida oddiy, sodda tasvirlar orqali ham ma’lum bir “yuk” tashiy olgan. Asarning boshlanmasi tosh yo‘llar, tomlari bir-biriga ulanib ketgan kichkina uylar XX asr boshlaridagi aholining ijtimoiy ahvolini ochiq ko‘rsatib bera olgan. “Ma’suma” da qahramonlarning portretlari ham nozik did bilan bo‘y ko‘rsatgan. Misol uchun: Katta oyi – oltmishlardan oshgan, to‘ladan kelgan ayol. Barmoqlarida qo‘sha-qo‘sha uzuklar, katta-

kichik yigʻinlarga doim moshrang yoki toʻq moviy duxoba parangi yopinib boradi, har kim bilan oʻz qadrini saqlab, ogʻir-bosiq soʻzlashadi. Shahri azimda bir nechta xotingina xoʻtanning nafa mushkini sepadi, ana oʻshalardan biri – Katta oyi. Oʻziga xos tasvir vositalari yordamida Katta oyining, obroʻsi, eʼtiborini, ayni paytda badavlat ekanligi ifoda etilgan. Va bularning barchasi Katta oyining xarakterlovchi xususiyatlari boʻlib ish bajargan.

Asar matnida muallif nutqi orqali asosiy voqealar, holatlar tasvirlanadi. Personajlar nutqi ham syujet matniga koʻrk berib, jonlantiradi. Obrazlar oʻzaro muloqotida turli xil leksik unsurlardan unumli foydalanishgan. Ular vositasida muallif oʻsha davr muhitini yoritgan va oʻquvchiga ham bu sezilib turganini koʻrishimiz mumkin. Shunisi eʼtiborlikii, yuqoridagilar asarning oʻqishliligini taminlashda alohida xizmat qilgan. Chunonchi, eskirgan soʻzlar:

- Bu yil tariq ekkan edik, mirobingiz suvni bogʻlab olibdi;
- Ogʻaning rejalari moʻl, Hamzaxonning “Boy ila batrak” tomoshasini ham qoʻymoqchi boʻlib yuribdi;
- Boy, hozir mirim ham yoʻq;

Ular Buxoro yetakchilari bilan kengashib, Buxoro jadid taraqqiyparvarlar firqasini tuzadilar; Bir mahallar u kishi Oʻrusiyaning Davlat dumasiga aʼzolikka saylangan edilar.

Neologizmlar: Maʼsuma bolalik chogʻida otasi bilan koʻchma teatrqa tomoshasini koʻrganini aytdi; Qoriyev Botirxon Bositovich 13-armiya tarkibidagi 280-oʻqchi diviziyaning 1031-oʻqchi polki minomyot batariyasida vzvod komandir boʻlib xizmat qilgan; Semizdan semiz kishilar, tilla zanjirlar, naqshli kitoblar va yana xoch surati, undan tepada esa gullab-yashnab turgan er-xotin bilan: “Dinga qarshi kurash – sotsiolizm uchun kurash”, undan keyingilarning barida qurol, qurol, qurol... Muallif hozirga kelib eskirgan soʻzlarni neologizm sifatida qoʻllash orqali XX asrning birinchi choragiga oid davrni gavdalandirgan. Ushbu leksemalar roman mohiyatini konkretlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Asar matnida bunga koʻplab misollar mavjud.

Shuni aytib oʻtish joizki, Isajon Sultonning “Maʼsuma” romani nafaqat badiiy-gʻoyaviy tomonlama, balki kompozitsion-strukturaviy tomonlama ham adabiy meʼzonlarga toʻlaligicha mos keladigan, mazmun-mohiyat va tasvir vositalari oʻzaro uygʻunlashgan roman hisoblanadi. Asar hozirgi zamonaviy adabiyot namunasi boʻlsa-da, unda oʻtgan asrning dolzarb muammosi qalamga olingan.

“Maʼsuma” – shunchaki bir oʻzbek aktrisasining hayoti yoritilgan roman emas. Aksincha, muallif Maʼsumaning kundalik hayoti tasvirida 1930-yillardagi aholining ijtimoiy ahvolini koʻrsatib bergan. Asar oʻzbek ayollarining qatagʻon yillaridagi sabr-bardoshi, metin irodasi, jasorati shaʼniga bagʻishlangan. “Maʼsuma” romani koʻz bilan emas, yurak bilan oʻqiladigan nodir yodgorlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: Oʻzbekiston, 2022-yil.

2. Isajon Sulton. Ma'suma. –T.: Adabiyot, 2022-yil.
3. Fayzullayeva , O. . (2024). THE ISSUE OF FORM AND CONTENT IN LYRIC CYCLES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 2(1), 55–60. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/25466>
4. Fayzullayeva, O. X. (2020). Diversity in writing Uzbek sonnets. *Theoretical & Applied Science*, (4), 627-633.
5. Kholbekovna, F. O. (2022). The artistic-aesthetic nature of rauf parfi's poetry. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(5), 332-340.
6. Kholbekovna, F. O. (2021). The issue of artistic idea in poetry. *European Scholar Journal*, 2(4), 233-236.